

فرهنگ مفاخر تنکابنِ تاریخی

مؤلفین

دکتر مریم شادمحمدی (عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد چالوس)

هما ایمان پرور (پژوهشگر)

دکتر عباس پناهی (عضو هیأت علمی دانشگاه گیلان)

ابو، حسن واعظی (پژوهشگر)

انتشارات نوین پویا

عنوان و نام پدیدآور	:	فرهنگ مفاخر تنکابن تاریخی / مولفان عباس پناهی ... [و دیگران].
مشخصات نشر	:	چاپکسر: نوین پویا، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	:	۲۹۰ ص: مصور.
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۷۷۴۳-۶۱-۴ ۴۰۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	:	فیفا
یادداشت	:	مولفان عباس پناهی، ابوالحسن واعظی، مریم شادمحمدی، هما ایمان پرور.
یادداشت	:	کتابنامه.
یادداشت	:	نمایه.
موضوع	:	مشاهیر — ایران — تنکابن
موضوع	:	-- Iran -- TonkabonCelebrities
موضوع	:	تنکابن
موضوع	:	(Tonekabon (Iran
شناسه افزوده	:	پناهی، عباس، ۱۳۵۴ -
رده بندی کنگره	:	DSK ۲۰۷۹ ۱۳۹۶ ۴ف۷ن/
رده بندی دیویی	:	۲۲۷ /۹۵۱
شماره کتابشناسی ملی	:	۸۹۱۰۷

فرهنگ مفاخر تنکابن تاریخی

ناشر: انتشارات نوین پویا

مؤلفین: دکتر مریم شادمحمدی، دکتر عباس پناهی، هما ایمان پرور، ابوالحسن واعظی.

صفحه‌آرایی: واحد کامپیوتر زبانسرای پویا

چاپ: آدینه

تیراژ: ۱۰۰۰، نوبت چاپ: اول، پاییز ۹۷

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۷۴۳-۶۱-۴

قیمت: ۴۰۰۰۰۰ ریال

مرکز پخش: تهران، انتشارات نوین پویا ۱۳۱۸-۹۱۲۳۸۰-۱-۰۶۶۴۶۱۴۰-۲۱

تنکابن: ۱۱۵۴۲۳۶۵۱۱-۱۱۵۴۲۲۱۲۳۱-۰

تنکابن: انتشارات آیما ۱۱۵۴۲۳۸۳۱۶-۰

صحت و سقم مطالب بر عهده مؤلف می‌باشد.

حق چاپ برای ناشر و نویسنده محفوظ است. هر گونه زیراکس، فتوکپی از این اثر بدون اجازه ناشر تخلف

بوده و قابل پیگرد قانونی است.

فهرست عناوین

عنوان صفحه

۱۵	مقدمه.....
۲۱	فصل اول.....
۲۱	وجه تسمیه تنکابن.....
۲۹	محل ثلاث.....
۳۱	تجزیه و تحلیل دلایل نامگذاری تنکابن.....
	طوایف تنکابن و نقش آنان در تحولات اجتماعی این سرزمین
۳۶	
۳۶	گیل و دیلم.....
۳۷	طوایف و قبایل بوم زاد و بوم تنکابن.....
۴۰	خاندان خلعتبری.....
۴۶	پیوستن تنکابن به مازندران در عصر قاجار.....
۴۸	تنکابن در عصر مشروطیت.....
۵۴	وقایع تنکابن به گزارش مذاکرات مجلس.....
۵۵	تنکابن در عصر پهلوی.....
۶۵	فصل دوم.....
۶۵	مفاخر تنکابن.....
۶۵	المؤید بالله، ابوالحسین احمد بن الحسین.....
۶۹	الناطق بالحق، ابوطالب یحیی بن الحسین.....

- الثائر بالله يا سيد ابيض ۷۰
- المستظهر بالله ۷۱
- المهدي لدين الله ۷۱
- الهادي لدين الله ۷۱
- ابوالقاسم حسين بن احمد ۷۲
- ابو طالب بن احمد بن ابوالقاسم (يحيى ثاني) ۷۲
- الريان تنكابني، شيخ علي اكبر ۷۳
- اشكور، كيا ۷۵
- بهبهاني، سيد ۷۶
- تبرستاني، شيخ علي ۷۸
- تشكوني، صمد بن موسى ۷۹
- تنكابني، اسدالله بن علي خان ۷۹
- تنكابني، اسفنديار ۸۰
- تنكابني، حسين بن ابراهيم ۸۰
- تنكابني، حسين خان فيروز جنگ ۸۲
- تنكابني، سلطان حسن كيا ۸۳
- تنكابني، سلطان حسين ۸۳
- تنكابني، سلطان هاشم كيا ۸۳
- تنكابني، سليمان بن محمد رفيع ۸۴
- تنكابني سامي، محمد تقى ۸۵

- ۸۵..... تنکابنی، سید ابراهیم
- ۸۶..... تنکابنی، سید ابوالحسن
- ۸۷..... تنکابنی، سید احمد
- ۸۷..... تنکابنی، سید احمد بن شریف حسینی
- ۸۸..... تنکابنی، سید اسدالله
- ۸۹..... تنکابنی، سید امیر کیا
- ۹۰..... تنکابنی، سید حسن
- ۹۰..... تنکابنی، سید جواد
- ۹۱..... تنکابنی، سید حسین شیخ الاسلام
- ۹۲..... تنکابنی، سید داوود کیا
- ۹۳..... تنکابنی، سید صادق (مجتبیٰ، یاورزی)
- ۹۵..... تنکابنی، سید عمادالدین علی (میر عماد)
- ۹۵..... تنکابنی، سید کاظم (عبدالکاظم)
- ۹۶..... تنکابنی، سید محمد کاظم
- ۹۷..... تنکابنی، سید یحییٰ کیا
- ۹۷..... تنکابنی، شیخ مجتبیٰ (قزوینی)
- ۱۰۰..... تنکابنی، علی تقی سلیمان
- ۱۰۰..... تنکابنی، محمد بن سلیمان
- ۱۰۳..... تنکابنی، محمد بن عبدالفتاح
- ۱۰۴..... تنکابنی، محمد رضا (آیت الله)

- تنکابنی، میرزا احمد ۱۰۵
- تنکابنی، میرزا موسی (حکیم باشی) ۱۰۶
- تنکابنی، محمد صادق سراب ۱۰۷
- تنکابنی، محمد ۱۰۸
- تنکابنی، ملا محمد ۱۰۸
- تنکابنی، ملا محمد (سلطان الواعظین) ۱۱۰
- تنکابنی، محمد حسین ۱۱۱
- تنکابنی محمد، ضیاء بن عبدالفتاح ۱۱۲
- تنکابنی، محمد بن تائب (علامہ) ۱۱۲
- تنکابنی، محمد بن طاهر ۱۱۶
- تنکابنی، مولی محمد شریف ۱۲۰
- تنکابنی، مولی محمد ۱۲۱
- تنکابنی، مولی محمد حسین ۱۲۱
- تنکابنی، مولی حسن ۱۲۲
- تنکابنی، میرزا مهدی (وفا علی) ۱۲۲
- تنکابنی، میر سید احمد ۱۲۳
- تنکابنی، نصیرا ۱۲۳
- تنکابنی، میر محمد مؤمن (حکیم مؤمن) ۱۲۴
- توسی تنکابنی، ادیب ۱۲۶
- حسنی تنکابنی، سید رکابزن کیا ۱۲۸

- حسینی، محمد بن عبدالمطلب (بسمل) ۱۲۹
- حسینی تنکابنی، سید محمد هاشم ۱۳۰
- حیدر سلطان (اوصانلوها) ۱۳۰
- خصالی، میرزا عبدالله ۱۳۲
- خلعتبری، آقاخان ۱۳۳
- خلعتبری، ابوالحسن (فصیح) ۱۳۴
- خلعتبری، اسعد ۱۳۵
- خلعتبری، امیر اسعد ۱۳۵
- خلعتبری، امیر اسعد ۱۳۷
- خلعتبری، جمال الدین عادی ۱۳۹
- خلعتبری، حبیب الله خان (ساعداالدوله) ۱۴۲
- خلعتبری، شیخ نورالدین ۱۴۵
- خلعتبری، عباسعلی ۱۴۶
- خلعتبری، علی اصغر خان (ساعداالدوله) ۱۴۷
- خلعتبری، علی قلیخان (امیر اسعد) ۱۴۹
- خلعتبری، فرج الله خان (ساعداالمالک) ۱۵۱
- خلعتبری، جلال الدین (عدل) ۱۵۲
- خلعتبری، عادل نژاد ۱۵۲
- خلعتبری، فتحعلی خان ۱۵۴
- خلعتبری، فخر عادل ۱۵۵

- خلعتبری، محمدولی خان (ولی خان دوم، سپهدار تنکابنی،
 ۱۵۶ سپهسالار تنکابنی)
 ۱۵۹ خلعتبری، محمد (اکرم‌الملک)
 ۱۶۰ خلعتبری، مرتضی قلی خان (اقتدارالسلطنه)
 ۱۶۱ خلعتبری، مهدی خان (مهدی بیک)
 ۱۶۲ خلعتبری، نصرالله (اعتلاءالملک)
 ۱۶۲ خلعتبری، ولی خان
 ۱۶۴ رحیمیان، حسن
 ۱۶۷ رحیمیان، عنایت‌الله
 ۱۶۹ روحانی رانکوهی، سید زبیا‌الدین
 ۱۷۰ روحانی تنکابنی، موسی
 ۱۷۱ زرودی تنکابنی، فرامرز
 ۱۷۲ زهری، محمد
 ۱۷۴ ستوده، منوچهر
 ۱۹۱ سجادی، سید محمد تقی
 ۱۹۲ سراب تنکابنی، ملامحمد عبدالفتاح (لبنانی)
 ۱۹۲ سره، فرج‌الله
 ۱۹۵ سمایی، حسین
 ۱۹۶ شریعتی اشکوری، محسن
 ۱۹۷ طبرستانی، مجتبی

- طلوعی، ابوالحسن ۱۹۷
- علامه، ابوالفضل ۱۹۸
- علامه، صمصام الدین ۱۹۹
- فلسفی، محمد تقی ۱۹۹
- کیهان تنکابنی، میرزا شکرالله خان ۲۰۲
- کیاوی، عبدالرسول ۲۰۲
- گرجیانی، امیر امیراسب بن ملکشاہ ۲۰۳
- گرجیانی، امیر مندر شاہ ۲۰۴
- گلیجانی، عباسخان (منتقم الملک) ۲۰۴
- گرجیانی، گرشاسب بن ملک آباد ۲۰۵
- گرجیانی، ملک شاہ ۲۰۶
- گیلانی تنکابنی، ملاسلیمان ۲۰۶
- لنگایی، حسن بن علی ۲۰۶
- لنگایی، قاضی مردان ۲۰۷
- لنگایی، محمد علی (ضرغام لشکر) ۲۰۷
- مجتهد حسینی، میرزا مسیح ۲۰۸
- مدنی مطلق، حسین ۲۰۹
- مزدشتی، شیخ محمد (شیخ کبیر) ۲۱۲
- مزدشتی، شیخ فضلالله ۲۱۳
- مستوفی، غلامحسین خان ۲۱۴

۲۱۵	مشایخی، علامه ضیاء الدین
۲۱۶	مفتاح، محمد حسین
۲۲۰	موسوی تنکابنی، سید محمد مهدی
۲۲۲	موسوی گرمارودی، سید علی
۲۲۳	مولانا، علی
۲۲۵	مؤانی، سید جلال الدین
۲۲۷	مرابطی، سید ابوالحسن
۲۲۷	نشتایی، ملا محمد علی (شریعتمدار)
۲۲۹	نکوئی، عباس خان (بدر نظام)
۲۳۰	واعظی تنکابنی، ابوالفضل
۲۳۱	هراتی، سلمان
۲۳۴	یوسفی نیا، علی اصغر
۲۳۶	منابع و مآخذ
۲۴۴	تصاویر
۲۶۹	نمایه

تنکابن در طول تاریخ و حیات کهنسال خود، همواره پهنه‌ای وسیع از سرخانی نمک‌آبرود را دربر می‌گرفت، اما گاه به جهت شرایط سیاسی دوران، خاندان‌های حاکم‌کننده این منطقه بر مناطق وسیع‌تری که شامل محال ثلاث می‌گشت، حکم می‌راندند. بر اساس گزارش‌های تاریخی، قلمرو تاریخی تنکابن در دوره‌های مختلف با افت و خیزهای زیادی همراه بوده است؛ به طوری که در دوره زند شاه بر اساس تقسیمات کشوری گیلان شرقی تا سرحدات لنگرود به علت قرار گرفتن در استان یکم نیز تابع ادارات دولتی شهنشاه بود، اما از دوره محمدرضا شاه پهلوی و با تغییر تقسیمات کشوری، تنکابن دوباره به مازندران پیوسته و در سال ۱۳۵۸ خورشیدی رامسر نیز از تنکابن جدا شده، به صورت شهرستان مستقلی درآمد.

مؤلف ناشناخته کتاب جغرافیایی حدود العالم من المشرق إلى المغرب بعد از لنگا از ناحیه‌ای به نام مرد نام می‌برد که به ظن قوی نام پیشین تنکابن است. وجود جایگاه‌هایی مانند آماردکوه، آماره بند و مارکوه بزرگ سکونت دیرپای قوم آمارد در این ناحیه است. هرچند پیرنیا حوزه سکونت آنان را از آمل تا تنکابن دانسته است. با این حال در این اثر و کتاب‌های دیگر به منطقه شهری که مرکز دادوستد و فرهنگی و تجاری باشد، اشاره نشده است. سرانجام در عصر قاجار با به قدرت رسیدن خاندان خلعتبری در تنکابن و

۱. شامل شهرستان‌های رامسر، شهنشاه و عباس‌آباد. برای آگاهی بیشتر در این زمینه نگاه کنید به، عباس پناهی، دیلم خاصه، قم، انتشارات آیین احمد، ۱۳۸۹، فصل نخست.

انتخاب خرم آباد به عنوان مرکز حکمرانی، شاهد نخستین مرکز شهری در پهنه تنکابن هستیم. در دوره پهلوی نیز با افول قدرت خاندان خلعتبری، محله ی شهسوار و روایت نایب الصدر به دلیل قرار گرفتن بر سر راه مازندران به گیلان مستعد شهر و جانشین تنکابن گردید.

پیش از انتخاب شهسوار به عنوان مرکز تنکابن در اسناد و عریضه‌هایی که مورد پژوهش نگارنده بوده است^۱، اسنادی دیده شده است که نویسندگان این عریضه‌ها برای دریافت پاسخ نام شهر را به عنوان نشانی در ذیل نامه قید می‌کردند. هرچند برخی از سیاحان عصر ناصری نظیر محمد معصوم شیرازی در کتاب طرائق الحقایق از رونق بندر شهسوار گزارش می‌دهند.

همواره در طول تاریخ یکی از عوامل شکل‌گیری تمدن‌های بزرگ، یکجانشینی و ایجاد شهرها توسط اقوام و طوایف بزرگ بوده است. بر اساس مدارک و شواهد به دست آمده، تنکابن تاریخی به دلیل شرایط جغرافیایی خاص خود که به دو بخش کوهستانی و جلگه‌ای تقسیم می‌شد، پهنه‌ای بوده که ساکنانش به دلیل بالا بودن رطوبت هوا در فصل تابستان زندگی خود را به کوهستان‌های تنکابن منقل نموده و این فصل را در بیلاق به سر می‌بردند و این شیوه زندگی بیلاق و قشلاقی آن‌ها موجب می‌شد تا جمعیت این منطقه در روستاها پراکنده گردد. این موضوع سبب می‌شد تا مرکزیت شهری ایجاد نشود و عدم ایجاد شهر نیز عدم شکل‌گیری مراکز عالی بزرگ را به همراه داشت. وجود برخی مدارس دینی نظیر مدرسه سلیمان‌آباد نشان‌دهنده فقدان شهرهای بزرگ و همچنین نبودن مدارس در تنکابن تاریخی است.

عدم وجود مراکز شهری و مدارس و مراکز علمی در تنکابن تاریخی موجب شد تا پیش از سده یازدهم ه.ق تنکابن دانشمندان و مفاخر زیادی به خود نبیند، اما پس از ایجاد و شکل‌گیری مدارس و مراکز شهری به یک باره

۱. عباس پناهی، عریضه‌های مردم گیلان به مجلس شورای ملی (مجلس ششم تا سیزدهم)، رشت، انتشارات فرهنگ ایلیا با همکاری حوزه هنری گیلان، (زیر چاپ)، (بخش تنکابن).

دانشمندان متعددی در عرصه علم و دانش و دین ظهور یافتند و منشأ خدمات علمی و فرهنگی زیادی شدند.

بی گمان مشهورترین نام‌آور تنکابنی در عصر صفوی، میرزا مؤمن تنکابنی مؤلف کتاب تحفه حکیم مؤمن پزشک حاذق دربار شاه سلیمان و شاه سلطان حسین صفوی است. شهرت جهانی وی به سبب نگارش کتاب تحفه المؤمنین است که به تحفه حکیم (مؤمن) و تحفه سلیمانی نیز معروف است. ترجمه عربی این کتاب را تحفه المسلمین و تحفه اهل السنه و ترجمه ترکی آن را غیه المسلمین نامیده‌اند. گذشته از چاپ‌های سنگی پرشماری از آن تا پیش از چاپ‌های متداول، نسخه‌هایی خطی از این کتاب در ایران (کتابخانه ملک، کتابخانه قاجاریه رضوی و چندین نسخه در کتابخانه مرکزی تبریز)، پاکستان، هندوستان، ازبکستان و یک نسخه خطی به‌صورت مینیاتور مذهب، در کنگره آمریکا موجود است.

اعتبار و اهمیت این کتاب را از نسخه‌های خطی بسیار، چاپ‌های متعدد و ترجمه آن اندک زمانی پس از نگارش به عربی و ترکی می‌توان دریافت و هنوز از منابع معتبر در پزشکی سنتی است. این کتاب از طبقه‌بندی‌شده و منسجمی از مطالب، در همه سطوح برخوردار است به‌طوری‌ت می‌توان گفت حکیم مؤمن از نخستین دانشمندان تنکابنی است که به شهرت جهانی تنکابن شده است. پس از حکیم مؤمن، محمد بن سلیمان تنکابنی (۱۲۳۴ یا ۱۲۳۵-۱۳۰۲ ق) موجب شهرت تنکابن در ایران، جهان تشیع و اسلام شد. تنکابنی با تألیف قصص العلماء نقش مهمی در معرفی علمای تشیع برای پژوهشگران این حوزه داشت. در مقدمه قصص العلماء انگیزه خود را از تألیف این کتاب، معرفی برخی از علمای شیعه که کمتر به شرح حال آن‌ها پرداخته شده یا شرح حال آن‌ها در دسترس نبوده، دانسته است. هرچند تنکابنی پیشتر تذکره العلماء را در شرح حال علما نوشته بود، اما اشاره می‌کند که آن کتاب مختصر بوده است، وی همچنین در مقدمه قصص العلماء یادآور می‌شود که در مورد کرامات علماء کتابی تألیف نشده است. کتاب یادشده،

زندگی‌نامه ۱۵۳ تن از علمای شیعه را دربر دارد که بیشتر آنان از مشایخ اجازه و اصحاب تألیف قرن سوم تا اواخر قرن سیزدهم‌اند و بیش از شصت درصد آنان به دوره صفویه و پس‌از آن تعلق دارند. این اثر ارزشمند، مأخذ بسیار مهمی در زمینه رجال‌شناسی علمای تشیع به شمار می‌رود، از این‌رو از اهمیت زیادی برخوردار است. هر چند نقدهای جدی بر این اثر وارد است.

از دوره قاجاریه حاکمیت خاندان خلعتبری بر این پهنه، موجب شهرت این خاندان و ورود برخی از شخصیت‌های این خاندان در حوزه‌های مختلف علم، هنر، دانش و سیاست گشت؛ در نتیجه برخی از نام‌آوران برجسته تنکابنی که این کمیت نیز قابل توجه‌اند، از خاندان خلعتبری هستند.

باین‌حال از دوره بهلولی با شکل‌گیری شهر شهسوار و تأسیس مدارس نوین، تنکابن شاهد رشد و ظهور نوابغ زیادی در عرصه علم، هنر و سیاست بود و این شخصیت‌ها در زمینه‌های گوناگون منشأ خدمات بی‌شمار در ایران و جهان شدند.

پس از شکل‌گیری شهر جدید شهسوار نهادهای نوی اداری در این شهر ایجاد و ادارات دولتی از خم‌آباد به این شهر منتقل گردید. از سوی دیگر با تأسیس مدارس نو، شهر شهسوار توانست جایگاه برجسته‌ای در ساختار فکری و فرهنگی شمال ایران و کشور به دست آورد و نتیجه این اقدام‌های فرهنگی حضور دانشمندان تنکابنی بود که پس از دانش‌آموختگان این مدارس بودند.

مبنای انتخاب مشاهیر و مفاخر تنکابنی و پژوهش حاضر صرفاً زندگینامه‌ی بزرگان در گذشته‌ی این مرز و بوم است.

علاوه بر این ممکن است نام بزرگانی در پژوهش حاضر از قلم افتاده باشد، باین‌حال با کمک فرهیختگانی که به مطالعه این اثر می‌پردازند تلاش می‌شود تا این نقص در چاپ‌های بعدی برطرف گردد.

نگارش و پژوهش چنین مجموعه‌هایی دشواری‌های زیادی را نیز به همراه دارد. کمبود منابع و عدم دسترسی به آن‌ها و همچنین پراکندگی

داده‌های تحقیق مانع پیشرفت پژوهش می‌گردد. باین حال در روش انجام پژوهش حاضر، نخست از روش تاریخی و مراجعه به مراکز کتابخانه‌ای استفاده شده است. همچنین در بررسی زندگی‌نامه مفاخر عصر حاضر از شیوه پژوهشی تاریخ شفاهی استفاده گردیده است.

از نظر ساختار پژوهشی، کتاب حاضر شامل دو فصل است؛ در فصل نخست سیر تاریخی تنکابن کهن، فرهنگ و طوایف آن مورد بررسی قرار گرفته و در بخش دوم مفاخر تنکابنی بر اساس فهرست الفبایی تنظیم شده است. در نگارش و معرفی این بزرگان از تحلیل صرف نظر گردید و صرفاً زندگی‌نامه و دستاوردهای علمی و فرهنگی‌شان مبنای پژوهش قرار گرفته است.

نویسندگان این مجموعه سعی دارند تا با تکیه بر اسناد و مآخذ تاریخی و سایت‌های اینترنتی شرحی که تا کنون از زندگی علمی و فرهنگی بزرگان و خادمان فرهنگ تنکابن و ایران انگارش کنند.

اغلب مفاخر یادشده که پیش از دوره پهلوی می‌زیستند و بومی و یا بوم‌زاد پهنه تنکابن تاریخی‌اند، دارای پسوند تنکابنی بوده و این نکته در تذکره‌ها، تراجم رجال و سایر متون به دفعات دیده شده است. در نتیجه برای نگارش مجموعه حاضر، تنکابن کنونی و عباس‌آباد مبنای پژوهش قرار گرفته است.

بر این باوریم که پژوهش حاضر اثری کامل نیست؛ بنابراین از خوانندگان و صاحب‌نظران انتظار می‌رود دیدگاه‌های انتقادی و اصلاحی خود را در اختیار نویسندگان این مجموعه قرار دهند تا در چاپ‌های بعدی با ذکر نام نویسنده محترم، مدخل و مطلب مورد اشاره منتشر گردد.

در نگارش کتاب حاضر، شخصیت‌های متعددی نقش داشتند که بدون تلاش این عزیزان پژوهش حاضر به انجام نمی‌رسید؛ از کارکنان کتابخانه عمومی تنکابن، مجلس شورای اسلامی و کتابخانه تخصصی پژوهشکده گیلان‌شناسی دانشگاه گیلان و همچنین از دکتر فرشته مؤمنی که زحمت

نگارش سه مدخل را بر عهده داشتند، نمونه خوان اثر خانم فرشته رحمانی نژاد و دیگر عزیزانی که به گونه‌ای در به بار نشستن این مجموعه نقش داشته‌اند، سپاسگزاری می‌کنیم.

نویسندگان

پاییز ۱۳۹۶

www.ketab.ir